

Іван ПАСЛАВСЬКИЙ

## ІНФОРМАЦІЯ ПРО ТАТАР РУСЬКОГО АРХІЄПІСКОПА ПЕТРА, УЧАСНИКА І ЛІОНСЬКОГО СОБОРУ (1245)

У статті аналізується зміст повідомлення про татар, з яким виступив на I Ліонському Соборі 1245 р. рутенський архієпископ Петро. Автор вважає, що його з дипломатичною місією на Захід вислав галицько-волинський князь Данило Романович.

Ключові слова: I Ліонський Собор, архієпископ Петро, татари, Данило Романович.

Два західні (англійські) джерела середини XIII ст. – “Велика хроніка” Маттея Паризького (*Matthaei Parisiensis Chronicon Majus*) і так звані “Буртонські аннали” (*Annales Burtonenses*)\* – повідомляють, що упродовж 1244–1245 рр. на Заході перебував “архієпископ з Русі, Петро на ім’я” (*archiepiscopus de Russcia, Petrus nomine*)<sup>1</sup> чи “руський архієпископ, на ім’я Петро” (*archiepiscopus Ruthenus, nomine Petrus*)<sup>2</sup>.

Обидві хроніки подають різні інформації, які доповнюють одна одну. Так, Маттей Паризький пише, що, по-перше, архієпископ з Русі Петро – це “чоловік чесний, побожний і гідний довір’я”; по-друге, цей руський достойник, гнаний татарами, змушений був покинути своє архієпископство і навіть звідти втекти; по-третє, він “прибув до підальпійських країв”, щоб попросити поради та військової допомоги для своєї країни, а для себе – вирішення якоїсь особистої проблеми; і по-четверте, вичерпно відповів на всі запитання про татар<sup>3</sup>. Цю інформацію Маттей Паризький навів наприкінці опису подій 1244 р.

\* У сучасному прочитанні англійська власна назва “Burtonenses” звучить як “Буртонські” чи “Бертонські”, однак ми дотримуємося латинської версії і перекладаємо її як “Буртонські”, тобто так, як вона вимовлялася і графічно записувалася в XIII ст., коли виникли аннали.

<sup>1</sup> Matthaei Parisiensis Chronicon Majus / Ed. H. R. Luard. – London, 1877. – Vol. 4 (Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Age. – T. 57). – P. 386.

<sup>2</sup> Monumenta Germaniae Historica. Ed. Societas Aperiendis Fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Scriptorum. – Hannoverae, 1885. – T. 27. – P. 474. Фрагменти повідомлень про архієпископа Петра та його інформації про татар у латиномовному варіанті та українському перекладі публікуємо відповідно в Додатку 1 та Додатку 2. Далі цитування цих текстів здійснюватиметься за нашою публікацією.

<sup>3</sup> Див.: Додаток 1. – С. 216–217.

Хроніст “Буртонських анналів” про руського архієпископа Петра подав таку інформацію: по-перше, він прибув на I Ліонський собор (відбувався з 26 червня по 17 липня 1245 р.); по-друге, за твердженням “тих, що повернулися з собору”, він не знав ні латинської, ні грецької, ні гебрайської мови і спілкувався через перекладача; по-третє, був проєкзаменований щодо богословських і догматичних питань та “досконало виклав перед кир папою Євангеліє”; по-четверте, “був особисто запрошений і взяв участь в Богослуженні разом із кир папою та іншими прелатами, хоча його облачення відрізнялися від їхніх”; і по-п’яте, він докладно відповів на всі запитання щодо татар<sup>4</sup>. Наведеної інформації, однак, недостатньо, щоб відповісти на запитання: ким був і звідкіля походив загадковий руський гість I Ліонського собору, та хто з руських князів делегував його на Захід.

Упродовж останніх двох століть дослідники намагалися відповісти на ці запитання, проте спромоглися висунути лише версії, які взаємно заперечують одна одну.

Перша версія стверджує, що руський архієпископ Петро англійських хронік XIII ст. – це єпископ Галича, якого з дипломатичною місією на Захід послав галицько-волинський князь Данило Романович. Цю версію започаткував 1832 р. галицький церковний діяч та вчений Михайло Гарасевич, який першим назвав руського владику Петра із повідомлення Маттея Паризького “єпископом Галича” і заніс його до історичного каталогу галицьких єпископів<sup>5</sup>. Цю версію підтримали й доповнили новими спостереженнями пізніші українські історики, зокрема харківський архієпископ Філарет (Д. Гумілевський), Антон Петрушевич, Микола Чубатий, Ярослав Дашкевич<sup>6</sup>.

За другою версією, яку висунув і обґрунтував Степан Томашівський, руським учасником I Ліонського собору мав бути ігумен Петро з київського монастиря Спаса на Берестовім. Його двічі згадує Лаврентіївський літопис (1230, 1231), а на київського митрополита як свого протегованого поставив князь Михайло Всеволодович Чернігівський<sup>7</sup>. Цю версію підтримала більшість українських

<sup>4</sup> Див.: Додаток 2. – С 226.

<sup>5</sup> Див.: Schematismus universi cleri Archidioceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini 1832. – Leopoli, 1832. – Р. 6.

<sup>6</sup> Див. відповідно: *Філарет, архієпископ харьковський*. Обзор русской духовной литературы: 862–1720. – Харьков, 1859. – С. 87; *Петрушевич А. С.* Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича. – Львов, 1881. – С. 53–54; *Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1917. – Т. 123–124. – С. 35–38; *Stepaniv J.* L’*époque de Danylo Romanovych* (milieu du XIII siècle) d’après une source karaïte // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, Mass, 1978. – Vol. 2. – No 3. – Р. 334–373; *Дашкевич Я.* Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі часів короля Данила Галицького: Церква і держава. Статті й матеріали. – Львів, 2005. – С. 86–87.

<sup>7</sup> *Томашівський С.* Предтеча Исидора. Петро Акеревич, незнаний митрополит руський (1241–1245) // Записки Чин святого Василя Великого. – Жовква, 1927. – Т. 2, вип. 3–4. – С. 221–313.

істориків<sup>8</sup>, та значна частина іноземних дослідників, серед яких представники російської<sup>9</sup>, польської<sup>10</sup>, німецької<sup>11</sup> історичних шкіл.

Третя версія стверджує, що руський гість І Ліонського собору – єпископ (або священник) однієї з північно-східних єпархій Київської митрополії (Рязані,

<sup>8</sup> Див.: *Коструба Т.* Нариси з церковної історії України X–XIII ст. – Львів, 1939. – С. 56; *Лужницький Г.* Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української церкви. – Філадельфія, 1954. – С. 123–124; *Нагасвський І.* Історія римських вселенських архієреїв. – Мюнхен, 1964. – Ч. 1. – С. 311; *Стахів М.* Христова Церква в Україні: 988–1596. – Львів, 1993. – С. 126; *Великий А. Г.* З літопису християнської України. – Рим, 1968. – Т. 2. – С. 131, 142–147, 153–154, 267; *Kosyk W.* Verschiedene Entwicklungswege der Kirche in der Ukraine und in Russland (11–16 Jahrhundert) // *Jahrbuch der Ukrainekunde.* – München, 1989. – № 26. – S. 193–194; *Мудрий С.* Нарис історії церкви в Україні. Вид. 2-ге. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 94; *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні. – Рим; Нью-Йорк, 1965. – Т. 1. – С. 603–625; *Грицак П.* Галицько-Волинська держава (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч. 5). – Нью-Йорк, 1958. – С. 108; *Дорошенко Д.* Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С. 40; *Його ж:* Нарис історії України. Вид. 3-ге. – Львів, 1991. – С. 93; *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. – Вид. 3-ге. – Київ, 1995. – Т. 1. – С. 185, 555; *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 3-тє вид., перероблене й розшир. – Київ, 2006. – С. 105; *Свідерський Ю. Ю.* Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – С. 104–105; *Ставицький В. І.* Відомості про Русь з “Історії монголів” Плано Карпіні // *Український історичний журнал.* – 1988. – № 6. – С. 32–40; *Senyk S.* A history of the Church in Ukraine. – Roma, 1993. – Vol. 1: To the end of the thirteenth century. – P. 430–431.

<sup>9</sup> Див.: *Паушто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 57–67; *Рамм Б. Я.* Папство и Русь в X–XV веках. – Москва; Ленинград, 1959. – С. 149–150; *Матузова В. И.* Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарий. – Москва, 1979. – С. 183–188; *Карташев А. В.* Очерки истории Русской церкви. Т. 1. Репринтное воспроизведение. – Париж, 1959. – Москва, 1991. – С. 293; *Жаворонков П. И.* Никейская империя и княжества Древней Руси // *Византийский временник.* – 1982. – Т. 43. – С. 84–85.

<sup>10</sup> *Paszkiewicz H.* Jagellonowie a Moskwa. – Warszawa, 1933. – Т. I. Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. – S. 187, nr 2; *Grabski A. F.* Polska w opiniach obcych X–XIII w. – Warszawa, 1964. – S. 295, nr 39; *Strzelczyk J.* Mongolowie a Europa: Stolica Apostolska wobec problemu mongolskiego do połowy XIII wieku // *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku /* Pod red. J. Strzelczyka. – Poznań. 1993. – S. 66.

<sup>11</sup> *Ammann A. M.* Kirchenpolitische Wandlungen in Ostbaltikum bis zum Tode Alexander Neuski's. Studien zum Werden der russischen Orthodoxie // *Orientalia Christiana Analecta.* – Romae, 1936. – Т. 105. – S. 247; *Stökl G.* Kanzler und Metropolit // *Studien zur Geschichte Osteuropas.* III Teil (Gedenkband für Heinrich Felix Schmid) / *Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas.* – Graz; Köln, 1966. – Bd. 5. – S. 165–166; *Idem:* Das Fürstentum Galizien; Wolhynien // *Handbuch der Geschichte Russlands.* – Stuttgart, 1980. – Bd. 1. – S. 518, Anm. 8.

Владимира)<sup>12</sup>, якого на Захід вислав стародубський князь Іван Всеволодович<sup>13</sup> або суздальський Ярослав Всеволодович<sup>14</sup>.

І зрештою за четвертою версією, руський архієпископ Петро зі згаданих англійських хронік був якимсь не ідентифікованим латинським єпископом з Русі або із сусідніх слов'янських земель. Її висунув в одній із ранніх робіт Антон Петрушевич<sup>15</sup>, підтримали Юліан Пелеш<sup>16</sup> і Микола Дашкевич<sup>17</sup>, а вже після Другої світової війни оживив і пропагував польський дослідник Болеслав Щесьняк<sup>18</sup>. Однак, ця версія цілком безпідставна, бо за свідченням згаданих англійських джерел руський архієпископ не знав латинської мови, а отже не міг бути католицьким єпископом. Ми схиляємося до першої концепції, за якою ліонський “архієпископ з Русі Петро” – галицький єпископ Петро, номінат і дипломат князя Данила Романовича<sup>19</sup>.

І Маттей Паризький, і хроніст “Буртонських анналів”, як пригадуємо, одно-стайно відзначають, що руський архієпископ Петро вичерпно відповів на всі запитання про татар. На щастя, обидва англійські хроністи докладно переказали зміст Петрових відповідей про походження, спосіб життя, звичаї, вірування, міць та наміри татар, які він давав двічі: перший раз перед папською комісією в листопаді 1244 р. десь у північній Італії, вірогідно в Генуї, за можливої присутності папи Інокентія IV, а вдруге – влітку 1245 р. в Ліоні перед учасниками церковного собору за безпосередньої участі папи.

Дослідники одностайно відзначають, що інформація про татар архієпископа з Русі була вичерпною та цілком новою. На це чи не першим звернув увагу

<sup>12</sup> Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т. 1. – Nr. 1. – S. 119; Umiński J. Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. a papież Innocenty IV. – Lwów, 1922. – S. 93, п. 1; [Maleczyński K.] // Kwartalnik Historyczny. – 1923. – R. 37. – Zesz. 1–2. – S. 412–413; Dörrie H. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Julianus OP ins Uralgebiet (1234/35) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-Historische Klasse. – Göttingen, 1956. – S. 183–187; Толочко О. П. Петро Акерович – гаданий митрополит всея Русі // Український історичний журнал. – 1990. – № 6. – С. 51–54.

<sup>13</sup> Zatko J. The Union of Suzdal: 1222–1252 // Journal of Ecclesiastic History. – 1957. – Vol. 8. – No 1 (April). – S. 33–52.

<sup>14</sup> Толочко О. П. Цит. праця. – С. 53.

<sup>15</sup> Петрушевич А. О галицких епископах со времен учреждения Галицкой епархии, даже до конца XIII века // Галицкий исторический сборник, издаваемый Обществом Галицко-Русской Матицы. – Львов, 1854. – Вып. 2. – С. 8.

<sup>16</sup> Pelesz J. Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1878. – Bd. 1. – S. 288.

<sup>17</sup> Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям // Университетские известия. – Киев, 1873. – С. 135–136.

<sup>18</sup> Szcześniak B. The mission of Giovanni de Plano Carpini and Benedict of Pole of Vratislavia to Halicz // Journal of Ecclesiastic History. – 1956. – No 7. – P. 12–20.

<sup>19</sup> Паславський І. Український епізод І Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. – Львів, 2009. – С. 50–86.

згадуваний український історик XIX ст. А. Петрушевич не без національної гордості писав, що в результаті вичерпної “татарської лекції”, з якою на Ліонському соборі виступив “наш руський архієпископ Петро, Західна Європа дістала першу правдиву відомість про татар”<sup>20</sup>. Грунтовніше розповідь про татар архієпископа Петра дослідив С. Томашівський. Він докладно переповів її зміст за обидвома англійськими джерелами і дійшов висновку, що “аналіза його відомостей дуже добре видержує історичну критику”<sup>21</sup>, та що “відомости про татар, подані архієпископом Петром на Соборі в Ліоні, відповідали не лише найліпшій вірі інформатора, а й річевій дійсности, як її в даних обставинах можна було пізнати”<sup>22</sup>.

Подібно оцінювали інформацію про татар архієпископа іноземні вчені. Наприклад, відомий французький сходознавець Поль Пелльйо писав: “Інформація про татар, яку подав архієпископ Петро, своєю докладністю перевершила ті відомості, що їх мав у цій справі Захід на час I Ліонського собору”<sup>23</sup>. Цю оцінку повністю підтримав німецький дослідник Гайнріх Деррі, який відзначив, що “лекція, яку соборові отці почули від архієпископа Петра, була набагато краще розкрита й аргументована, ніж інші тогочасні повідомлення про татар”<sup>24</sup>. До аналогічних висновків прийшли польські науковці Юзеф Умінський, Мар’ян Плезя, Єжи Стжельчик,<sup>25</sup> а також швейцарець Джан Анрі Беццола<sup>26</sup>. Загалом кажучи, всі історики, які досліджували “татарську лекцію” руського архієпископа Петра, одностайно стверджують, що вона значно розширила в Західній Європі знання про Центральну Азію, та що завдяки їй татар перестали вважати напівфантастичним народом, і почали сприймати як реальних людей.

Власне тут виникає запитання: звідкіля руський архієпископ міг так добре знати про походження, спосіб життя, вірування, силу і наміри татар? Без сумніву, він мусів з ними безпосередньо стикатися, а, можливо, якийсь час і проживати між ними. На нашу думку, *archiepiscopus Ruthenus, nomine Petrus*, він же галицький владика Петро, був у складі посольства до татарів, яке галицько-волинські князі спо-

<sup>20</sup> *Петрушевич А. С.* Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича. – Львов, 1881. – С. 54.

<sup>21</sup> *Томашівський С.* Цит. праця. – С. 230.

<sup>22</sup> Там само. – С. 234.

<sup>23</sup> *Pelliot P.* Les Mongols et la Papauté // *Revue de L’Orient Chrétien*. – Paris, 1924. – Vol. 24. – P. 259(63), n. 1.

<sup>24</sup> *Dörrie H.* Op., cit. – P. 182–183.

<sup>25</sup> Див. відповідно: *Umiński J.* Stosunki Rusi schizmatyckiej z Rzymem w połowie XIII wieku // *Prąd: Miesięcznik, poświęcony zagadnieniom religijnym, narodowym i społecznym*. – Warszawa, 1926. – R. 15. – Nr 5. – S. 262; *Plezia M.* L’apport de la Pologne à l’exploration de l’Asie Centrale au milieu du XIII<sup>e</sup> s. // *Acta Poloniae Historica*. – Warszawa, 1970. – T. 22. – S. 29; *Strzelczyk J.* Mongolowie a Europa: Stolica Apostolska wobec problemu mongolskiego do połowy XIII wieku // *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku* / Pod red. J. Strzelczyka. – Poznań, 1993. – S. 660–667.

<sup>26</sup> *Bezzola G. A.* Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220–1271). Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen. – Bern; München, 1974. – S. 113;

ряджали ще до від'їзду Данила Романовича в Орду (осінь 1245 р.). Про це посольство довідуємося з подорожніх нотаток папського легата в Монголію Джованні ді Плато Карпіні. Описуючи свою першу зустріч з князем Васильком у Кракові восени 1245 р., він сповістив дослівно таке: “В цей час з великої ласки Божої прибув туди [в Краків – І. П.] пан Василько, князь Русі, від якого ми докладніше довідалися про татар. Адже він посилав до них своїх послів, які повернулися до нього та до його брата Данила з охоронною грамотою для поїздки Данила до хана”<sup>27</sup>. Неважко здогадатися, що це посольство мало не тільки зайнятися дипломатичною підготовкою візиту Данила в Орду, а й, очевидно, дещо розвідати. Не дивно, отже, що поза надто міфічним твердженням про походження татар від старозавітних мадіанітів, вся інша Петрова інформація про них загалом близька до правди і вражає збігається з тими даними, які двома роками пізніше подав ді Плато Карпіні<sup>28</sup>. Цікаво, що останній “Історії монголів” відповідає на ті самі запитання про татар, які були задані Петрові на соборі. Якщо взяти до уваги документально засвідчений факт, що посольство в Монголію на чолі з Плато Карпіні вирушило з Ліону 16 квітня 1245 р.<sup>29</sup>, тобто ще перед відкриттям собору (26.06.1245 р.) можна зробити висновок, що папський легат мав завдання, крім іншого, перевірити достовірність інформації руського архієпископа, яку він вперше оприлюднив перед папською комісією в листопаді 1244 р.

Як уже зазначалося, інформація руського архієпископа про татар записана в двох англійських хроніках XIII ст.: у “Великій хроніці” Маттея Паризького (далі МП) і в “Буртонських анналах” (далі – БА). Тексти обидвох хронік практично тождіжні\*, хіба що в БА чітко виділено дев'ять запитань, на які мав відповісти Петру. Ось вони:

Яке походження татар?

У що вони вірять?

Які в них релігійні уявлення і звичаї?

Який їхній спосіб життя?

Яка їхня міць і вдача?

<sup>27</sup> Цит. за: Джованні дель Плато Карпіні. История монгалов // Путешествия в восточные страны Плато Карпіні и Рубрука / Под ред. Н. П. Шастиной. – Москва, 1957. – С. 66.

<sup>28</sup> Пор.: Джованні дель Плато Карпіні. История монгалов. – С. 21–83.

<sup>29</sup> Див.: Джованні дель Плато Карпіні. История монгалов. – С. 8.

\* Тільки вступні частини, де подано інформацію про самого Петра, є різними, а самі повідомлення про татар дуже подібні. Іноді ця подібність просто вражає. Так, у переліку питань в БА 3-тє запитання стосується справляння татарами обрядів, однак обидва тексти МП і БА під третім пунктом дають відповідь на 4-тє запитання про їхній спосіб життя. Відповідь про дотримання обрядів логічно мала йти за відповіддю на 2-тє запитання про вірування татар. Цей факт може свідчити про те, що Маттеєм Паризьким і хроніст “Буртонських анналіс” користувалися одним давнішим джерелом. Правда, трапляються також і незначні розбіжності між текстами. Так, МП часто додає свої доповнення, які мали наголосити на страхітливості татар. Наприклад, що татари *rudes exleges et inhumani* (дикі, розгнудані й жорстокі), що вони зросли в “лігвах і печерах левів та драконів, яких звідти повиганяли”. Не інакше, як для нагнітання страху перед татарами, МП називає їх війська *numerosissimi* (незчисленними), чого немає в БА.

Скільки їх є?  
 Які їхні наміри і плани?  
 Чи дотримуються вони договорів?  
 Як поведуться з чужими послами?

Як бачимо, запитання поставлені в чіткій логічній послідовності, з чого можна зробити висновок, що це було зроблено, щоб полегшити папі Інокентієві IV та соборним отцям виробити правильну політику щодо татар. І справді, перші чотири запитання – ознайомчі і, очевидно, були задані для загальної орієнтації; три наступні (5–7) стосуються сили, чисельності та намірів татар, а два останні (8–9) мали з'ясувати, чи доцільно з татарами укласти договори, і чи безпечно висилати до них посольства. На закінчення розмови з Петром його запитали, як татари переправляються через моря і ріки, що, очевидно мало на меті докладніше довідатися про мистецтво ординців.

Дев'яте запитання про поведження татарів з чужими послами було особливо важливим для Інокентія IV, бо саме тоді (кінець 1244 р.) він виношував план вислати до великого-монгольського хана посольство. Відповідь архієпископа Петра, що послів татари “приймають гречно і відпускають з миром”<sup>30</sup>, без сумніву, позитивно вплинула на те, що ще до відкриття собору в Ліоні Інокентій IV відправив перше посольство до Монголії на чолі з Плато Карпіні.

Добра обізнаність руського архієпископа Петра в татарських справах, вважаємо, була однією з причин того, що він несподівано став учасником I Ліонського собору<sup>31</sup>. З хронології подій видно, що первісно посланець із Русі прибув на Захід не як делегат собору з повноваженнями Руської Церкви вирішувати релігійно-догматичні питання, а як дипломат, що мав завдання від політичного проводу Галицько-Волинської держави вести переговори з Римською курією щодо організації антитатарського фронту та можливості укладення церковної унії. І справді, як пригадуємо, Маттей Паризький пише, що руський архієпископ Петро вперше постав перед папською комісією наприкінці 1244 р., коли прибув *ad partes cisalpinas*, тобто до північної Італії. З історичних джерел знаємо, що Інокентій IV, побоюючись насильства з боку свого завзятого ворога імператора Фрідріха II, в кінці червня 1244 р. таємно залишив Рим і направився на північ Італії, звідки на генуезьких кораблях десь в кінці листопада – на початку грудня прибув до Ліону<sup>32</sup>. Отже, зустріч руського владика з римським папою відбулася в листопаді 1244 р., можливо навіть в Генуї. Вперше про свій намір скликати наступний вселенський собор Інокентій IV оголосив 27 грудня 1244 р., виступаючи з промовою після святої Літургії в Ліонському кафедральному соборі<sup>33</sup>. Так про майбутнє скликання собору вперше стало відомо *urbi et orbi* в той час, коли представник Русі вже був на Заході і провадив розмови з папськими представниками і самим папою. З цього випливає, що той, хто вислав архієпископа Петра на Захід, не знав про таємний від'їзд папи з Риму, а по-друге, ніяк не міг відати про папські

<sup>30</sup> Додаток 1. – С. 219; Додаток 2. – С. 229.

<sup>31</sup> На це слушно звернув увагу Г. Дорріє. *Dörrie H.* Op. cit. – P. 186.

<sup>32</sup> Див.: *Umiński J.* Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. a papież Innocenty IV. – S. 12.

<sup>33</sup> *Umiński J.* Niebezpieczeństwo tatarskie... – S. 14.

плани щодо скликання собору ще до їх оприлюднення. Тому, найімовірніше, руська місія на чолі з архієпископом Петром направлялася в Рим, а не до Ліону. Але, прибувши в північну Італію та довідавшись, що там перебуває папа, руський посол попросився до нього на зустріч. Позаяк інформація про татар, яку архієпископ Петро повідомив під час цієї зустрічі, виявилася цілком новою і архіважливою. Інокентій IV, який саме збирався винести на майбутній собор питання татарської загрози, вирішив запросити на цей собор руського владику. Учасники собору повинні були бути поінформовані в татарських справах так, як і сам папа. Це мало допомогти соборові прийняти з цього питання відповідні рішення. І соборові отці справді прийняли низку важливих рішень у цій справі, зокрема, була створена “Антитатарська ліга”. Її очолив сам римський папа Інокентій IV, який поставив перед собою завдання закрити перед монголами “ворота християнського світу”, об’єднавши проти них сили трьох прифронтових держав: Польщі, Литви і Галицько-Волинської Русі<sup>34</sup>.

Ця нова східноєвропейська політика Інокентія IV, в якій Галицько-Волинській державі відводилася роль форпосту проти азійських орд, визріла значною мірою під впливом його спілкування з галицьким єпископом Петром – дипломатом Данила Романовича. Можна з великою вірогідністю припустити, що саме тоді були започатковані активні русько-римські дипломатичні контакти, які незабаром привели до укладення ситуативної церковної унії (1247–1248) та коронації Данила (1253).

Український епізод І Ліонського собору був важливою віхою в історії європейської політики Романовичів. Русь, яка першою серед європейських християнських народів зазнала гіркого досвіду “спілкування” з монголами, устами свого владики попереджала Західний світ перед цією грізною азійською кочовою силою. Наскільки цей “татарський досвід” сформувався на галицько-волинському княжому дворі, свідчить зміст інформації про татар, яку повідомив західним європейцям галицький єпископ Петро, і яку записали два західні джерела XIII ст. Оскільки в українській історіографії ця важлива інформація наводиться лише в переказах<sup>35</sup>, публікуємо в окремих додатках до цієї розвідки наші власні переклади з латинської мови обидвох записів та супроводжуємо їх коментарями. Щоб читач мав змогу повсякчас звірити точність і якість нашого перекладу, друкуємо паралельно латиномовні тексти Петрової інформації, записані Маттеєм Паризьким та хроністом “Буртонських анналів”.

<sup>34</sup> Див.: *Ле Гофф Ж.* Людовик IX Святой. – Москва, 2001. – С. 42. Пор. також: *Halecki O.* Diplomatie pontificale et activité missionnaire en Asie aux XIII<sup>e</sup>–XIV<sup>e</sup> siècle // Congrès international des sciences historiques. Rapports II: Histoire des continents. – Wien, 1965. – P. 5–32; *Хома І.* Східноєвропейська політика папи Інокентія IV // Корона Данила Романовича (1253–1953) / Записки НТШ. – Рим; Париж; Мюнхен, 1955. – Т. 164. – С. 38–48.

<sup>35</sup> Наскільки нам відомо, тільки два українські дослідники ширше розглядають зміст татарської інформації Петра: Степан Томашівський, який докладно переповів виступ руського архієпископа на Ліонському соборі і супроводив його фаховим коментарем (Див.: *Томашівський С.* Цит. праця. – С. 225–237), та Атанасій Великий, який також детально переказав зміст обидвох записок (Див.: *Великий А. Г.* З літопису християнської України. – Рим, 1968. – Т. 2. – С. 143–146). Проте це є все-таки перекази, а не переклади, і їх недолік в тому, що вони передають зміст не кожного джерела окремо, а впереміш, тобто текст записки “Буртонських анналів” у відповідних місцях доповню’ даними з хроніки Маттея Паризького.



## “ВЕЛИКА ХРОНІКА” МАТТЕЯ ПАРИЗЬКОГО (МП)

Публікацію і переклад фрагмента хроніки здійснено за виданням: *Matthaei Parisiensis. Chronicon Majus*. Ed. H. R. Luard. – London, 1877. – Vol. 4 (*Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Age*. – T. 57. ). – P. 386–389.

Маттей Паризький – видатний англійський хроніст XIII ст. Його прізвисько “Паризький” одні історики пояснюють його французьким походженням, а інші тим, що він навчався в Паризькому університеті. Ще інші заперечують одне і друге. Народився він близько 1200 р. Маттей був ченцем бенедиктинського монастиря в Сент-Албані (Sant-Alban) у графстві Герефордшір (Herefordshire). Історичні записи в цьому монастирі велися вже з кінця XI ст. Провідним хроністом у Сент-Албані був Роджер із Вендовера († 1236 р.), автор анналів під назвою “Квіти історії” (*Flores historiarum*), в яких особливо докладно описано події 1201–1235 рр. Маттей Паризький був учнем і наступником Роджера із Вендовера. Він виправив і доповнив його хроніку (починаючи з 1200 р.) і продовжив її до 1259 р. Разом із збірником документів (*Liber additamentorum*), який був долучений до хроніки, цей твір Маттея Паризького одержав назву “Великої хроніки”. Крім неї, йому належать ще: “Історія англів або Мала історія” (*Historia anglorum sive Historia minor*), “Діяння абатів Сент-Албанського монастиря” (*Gesta Abbatum monasterii Sancti Albani*). Він написав також кілька життєписів. Маттей Паризький був водночас видатним художником-ілюмінатором. Оригінал “Великої хроніки” прикрашений його неперевершеними ілюстраціями. Він склав мапи Англії, Шотландії та Палестини і карту світу, яка збереглася до наших днів. Найвірогідніша дата смерти Маттея Паризького – 1259 рік.

Докладніше про Маттея Паризького та його “Велику хроніку”, а також бібліографію основних публікацій про нього див.: *Encyclopaedia Britannica*. – 1965. – Vol. 17. – P. 285; *Матусова В. И.* Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарий. – Москва, 1979. – С. 107–110.

Quidam archiepiscopus de Russcia, Petrus nomine, vir ut estimari potuit honestus, spiritualis et fide dignus, a Tartaris exterminatus, ut archiepiscopatu suo immo ab ipso fugiens et effugatus, ad partes se transtulit cisalpinas, consilium et auxilium et de sua tribulatione consolationem adepturus, si sibi dante Deo ecclesia romana et principum clemens forte gratia subve-

Один архієпископ з Русі, Петро на ім'я, муж, як можна було судити, чесний, побожний і гідний довір'я, був гнаний татарами, так що мусів покинути своє архієпископство, і навіть звідти втекти; він прибув до підальпійських країв [1], щоб одержати там пораду та військову допомогу [для своєї країни], а для себе – слова розради у власних клопотах, якщо тільки на це буде ласка Божа, взаємна згода Римської

niret. Requisite igitur de conversatione ipsorum Tartarorum quam expertus est, inquisitoribus sic respondit:

Reliquias ipsos credo fuisse Madianitarum fugientium a facie Gedeonis usque ad remotissimas partes subsolani et boree, et sese recipientium in loco horroris et vastissime solitudinis qui Etreu dicitur. Habebant autem duodecim duces, quorum maior dicebatur Tartarcan, a quo Tartari dicti sunt, quam quam dicant nonnulli ipsos a Tarachonta dictos. Ab illo autem descendit Chiarthan, habens tres filios: nomen primogeniti Thesyrcan, secundi Churican, tertii Bathatarcan. Qui quamvis essent in montibus eminentissimis et quasi immeabilibus nati et nutriti, rudes exleges et inhumani, et expulsis leonibus et draconibus in cavernis et specubus educati ad desiderabilia tamen provocabantur. Exierunt igitur pater et filii cum infinitis armaturis suo modo communiti, et quandam maximam civitatem, cui nomen Ernac obsidentes, ipsam occuparunt cum domino ipsius civitatis quem statim occiderunt. Et Curzeusam eius nepotem fugientem insecuti sunt per multas provincias, devastantes omnium provincias qui eum receptaverant. Inter quas pro magna parte devastata est Russia, iam sunt viginti sex anni. Mortuo vero patre, tres fratres ab invicem sunt divisi. Et diu pastores gregum quos rapuerunt effecti, omnes vicinos pastores vel victos occiderunt aut sibi subiecerunt. Et sic multi facti et fortiores constituti inter se ducibus, ad altiora convolarunt, et sibi civitates subiugarunt, vincentes habitatores earum: Thesirchan ivit contra Babilonios, Curthican contra Turcos, Bathatarcan Ornachi, et misit principes suos contra Russciam,

церкви і [тутешніх] володарів. Отож, коли його запитали, що він знає про згаданих татар, тим, хто його питали, відповів так:

“Я вважаю, що вони нащадки останніх мадіанітів, які втекли від Гедеона [2] аж до окраїн північного сходу й оселилися в дикій місцевості, запущеній і безлюдній, яка називається Етрев [3]. Вони мали дванадцять провідників, головний із них називався Тартаркан, від якого були прозвані татарами [4], хоч дехто вважає, що вони перейняли свою назву від Тараконта. Від цього [Тартаркана] походив Чіартхан, який мав трьох синів: ім’я первістка – Тесиркан, середущого – Чурікан, а наймолодшого – Бататаркан [5]. Хоч народилися і вирости вони серед височезних і майже недоступних гір, дикі, розгнuzдані й жорстокі, виховані в лігвах і печерах левів та драконів, яких звідти повиганяли, легко піддалися спокусі [завоювань]. Отож, вирушили батько й сини з незліченним воїнством, своєрідно озброєним [на підкорення світу]; спершу обступили одне величезне місто, зване Ернаком [6], здобули його, полонили володаря цього міста і тут же вбили; Курзевсу [7], внука його, що втік, переслідували по багатьох краях і немилосердно плюндрували ті з них, які давали йому притулок. Серед них була спустошена значна частина Русі, і вже відтоді минуло 26 років [8]. Після смерті батька три брати розділились між собою. Довший час вони пасли стада, захоплені в сусідніх пастухів, яких, перемигши, повбивали або підкорили своїй владі. Отак розмножилися вони та змужніли; обираючи з-поміж себе провідників, вони швидко й навально нападали на ближні й далекі краї, здобували собі міста, перемагаючи їхніх мешканців. Тесірхан пішов на вавилонців, Куртікан – на турків [9], а Бататаркан [залишився] в Орнаці [10] і наслав своїх воєвод проти Русі, Польщі й Угорщини та багатьох інших королівств. А [тепер] ці троє зі

Poloniam et Hungariam et multa alia regna. Et isti tres cum suis numerosissimis exercitibus partes Syrie vicinas invadere presumunt. Et iam transierunt ut aiunt triginta quatuor anni, ex quo primo exierunt deserto Etreu.

De modo credendi requisitus respondit quod: Unum dominatorem mundi credunt et cum legationem mitterent ad Ruthenos, mandaverunt in haec verba: “*Deus et filius eius in caelis et Chiarchan in terris!*».

De forma vivendi dixit: Carnes comedunt iumentinas, caninas et alias abominabiles, etiam in necessitate humanas, non tamen crudas sed cocatas. Sanguinem, aquam et lac bibunt. Graviter puniunt scelera, fornicationes, furta, mendacia et homicidia ultimo supplicio. Poligamiam non detestantur; unam vel plures uxores quilibet habet. Ad convictum familiarem vel negotiorum tractatus vel consiliorum secreta alias nationes non admittunt. Seorsum castra metantur ad que si quis alienigena presumpserit venire, trucidatur confestim.

De ritu autem ac superstitione eorum ait: Quolibet mane manus ad caelum levant Creatorem adorantes, comedentes vero primum morsellum in aera iaciunt; bibentes prius partem in terram fundunt in veneratione Creatoris, et dicunt se habere Sanctum Iohannem Baptistam pro duce. In novilunio gaudent et celebrant.

Fortiores et agiliores nobis sunt et potentiores sufferre dura, similiter et equi eorum et pecudes. Mulieres bel-

своїми незчисленними ордами вирішили завоювати землі, сусідні зі Сирією. Уже минуло, як кажуть, 34 роки, відколи вперше вийшли з пустелі Етрев” [11].

Коли [Петра] запитали про віру [татар], він відповів, що вони вірять в єдиного владика світу [12], а коли висилали посольство до русинів, веліли [передати] їм такі слова: “*Бог та син його – на небесах, а Чіархан – на землі*” [13].

Про їхній спосіб життя сказав: “Із м’яса споживають конину, собачатину та всяку іншу гидоту, а у крайньому разі їдять навіть людське [м’ясо] [14], правда, не сире, а варене. П’ють кров, воду й молоко. Суворо карають за злочини, а розпуста, злодійство, брехня й людиновбивство [карається] смертю. Багатоженством не гребують, і кожен має одну або більше дружин. До родинного співжиття, укладення ділових зв’язків чи таємних нарад, [представників] інших націй не допускають. Постої свої облаштовують окремо [від інших], а якщо хтось із чужого племені наважується туди зайти, то його відразу вбивають”.

Про їхній обряд і вірування сказав: “Повсюди вранці підносять руки до неба в молитві до Всевишнього; приступаючи до споживання їжі, перший кусник підкидують в повітря, а починаючи пити, якусь частину [напою] зливають на землю – усе це для прослави Творця. Кажуть також, що своїм [духовним] патроном вважають святого Йоанна Хрестителя [15]. Під час настання нового місяця веселяться і влаштовують велелюдні забави.

Вони міцніші, жвавіші й витриваліші за нас, а їхні коні і стада [кращі від наших]. Їхні жінки – першокласні воїни, здебіль-

latrices, precipue sagittatrices optime sunt. Arma de corio habent vix penetrabilia ad muniendum; ferrea et intoxicata ad impetendum. Machinas habent multiplices recte et fortiter iacentes. Sub divo quiescunt non curantes de aeris inclementia.

De omnibus nationibus et sectis iam ad se multos attraxerunt.

Intendunt autem totum mundum sibi subiugare, et quod insinuatum est eis divinitus quod debent totum mundum per triginta novem annos exterminare asserentes quod olim animadversio divina per diluvium purgavit mundum, sic in presenti generali depopulatione, quam exercebunt, mundus purgabitur. Credunt se habere et dicunt durum congressum cum Romanis; appellant autem omnes Latinos Romanos, miracula formidantes et sententiam ultionis future posse commutari. Quos si vincant toti mundo se profecto asserunt dominaturos.

Satis observant federa se sponte illis tradentibus et servientibus, accipientes sibi de illis electos bellatores, quos semper preliantes preponunt. Artifices varios similiter sibi reservant. Insurgentibus in eos vel iugum eorum spernentibus nullatenus parcunt vel qui eos expectant. Nuntios benigne admittunt, expediunt et remittunt.

In fine autem, requisitus super transmeatione marium vel fluminum dixit, quod flumina transeunt in equis et uteribus ad hoc compositis, et quod in tribus locis parant navigia supra mare. Dixit etiam quod quidam de Tartaris

шого лучниці. Обладунки в них шкіряні, і їх важко проколоти. Зброю мають залізну й протруєну. Володіють також різними металними машинами, які б'ють влучно і сильно. Сплять під голим небом, незважаючи на суворість клімату.

З усіх націй і релігій уже переманили до себе багато народу.

Мають намір, однак, підкорити собі увесь світ, бо вірять, що божественним промислом їм призначено плюндрувати цілий світ упродовж 39 років [16], і оправдують це тим, що подібно до того, як колись кара Божя очистила світ потопом, так і тепер тотальною загладою людей, що їм належить здійснити, світ очиститься. Вірять і стверджують, що матимуть ще кроваве зіткнення з римлянами, під якими розуміють усіх людей латинського світу; вони побоюються чудес і того, що пророцтво про майбутню відплату може мінятися. Якщо переможуть вони, то, як стверджують, успішно пануватимуть над цілим світом.

Вони повністю виконують договори з тими [народами], які добровільно їм піддаються і служать; із них вони вибирають собі добірних воїнів, яких у битвах завжди виставляють попереду. Подібно добирають [з них] собі різних ремісників-умільців. Натомість тих, що повстають проти них і ненавидять їх ярмо, вони не щадять, як, зрештою, і тих, на кого ще мають напасти. Послів гречно приймають, вислуховують і відпускають [з миром]" [17].

На закінчення, коли [Петра] запитали, як [татари] переправляються через моря і ріки, він розповів, що ріки вони перепливають на конях і бурдюках, [спеціально] для цього пристосованих [18], і що в трьох місцях готують судна для [переправи] через

nomine Kalaladin, gener Chyrcan, exulatus est in Ruscia, quia deprehensus est dixisse mendacium. Cui quidem ob gratiam uxoris sue pepercerunt primates Tartarorum, ne occideretur.

море [19]. Сказав іще, що один татарин, на ім'я Калаладін [20], зять Чиркана, живе як вигнанець на Русі, тому що був спійманий на брехні, і лиш завдяки дружині татарські старійшини зглянулись над ним, і не вбили.

## КОМЕНТАР

1. ...до підальпійських країв. – Тобто до Північної Італії. Географічні поняття *partes cisalpinæ* (підальпійські краї) і *partes transalpinæ* (заальпійські краї) виникли ще в античному Римі: перше поняття означало землі, розташовані на південь від Альп, тобто сучасну північну Італію, а друге поняття охоплювало територію на північ від Альп, тобто південні частини сучасних Франції, Швейцарії, Німеччини й Австрії. Можна припустити, що перша зустріч архієпископа Петра з папою Інокентієм IV відбулася в листопаді 1244 р., найімовірніше в м. Генуї, бо відомо, що папа саме на генуезьких кораблях відплив до Ліону, куди прибув 29.11.1244 р. Див. відповідно: *Umiński J. Niebezpieczeństwo tatarskie*. – S. 12; *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. – Hannoverae, 1888. – T. 28. – S. 248.

2. ...нащадки останніх мадіанітів, які втекли від Гедеона. – Перегук із відповідним текстом Книги Суддів, 7,9–25. Про біблійних мадіанітів, як про прародичів татар, говориться тільки у двох пам'ятках того часу: в інформації архієпископа Петра та в донесенні угорського домініканця бр. Юліана про свою місійну подорож у країну мордвинів 1237 р. Та найцікавіше в цій історії те, що бр. Юліан зізнається, що інформацію про мадіанітів, як предків татар, сповістив йому один руський священник (*quidam clericus Ruthenogum*), зробивши для нього відповідні виписки з Книги Суддів (див.: *Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и восточной Европе // Исторический Архив*. – Москва; Ленинград, 1940. – Т. 3. – С. 90). С. Томашівський, а за ним і Г. Деррі здогадувалися, що тим “одним руським клириком”, що інформував угорського місіонера про татармадіанітів, міг бути майбутній архієпископ Петро, який в 30-х роках. XIII ст. був ігуменом монастиря св. Спаса на Берестовім у Києві (*Томашівський С. Цит. праця*. – С. 285, прим. 19; *Dörrie H. Op. cit.* – P. 183). Таке припущення має під собою ґрунт, бо відомо, що зворотній шлях бр. Юліана в Угорщину пролягав через Русь, зокрема через Київ (див.: *Аннинский С. А. Цит. праця*. – С. 74).

3. ...оселилися в дикій місцевості, ..., яка називається Етрєв. – Подібну назву зустрічаємо в руських літописах, зокрема в “Повісті временних літ” (“Пустыня Етревская”: *Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ). – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – С. 224) і в Лаврентіївському літописі (“пустыня Стриевская”: *Лаврентьевская летопись // ПСРЛ*. – Ленинград, 1926. – Т. 1. – С. 446). У літописну традицію розповідь про боротьбу Гедеона з ізмаїльтянами та їхню втечу в пустелю Етрєв потрапила не прямо з Книги Суддів, у якій цієї назви немає, а з апокрифічного “Откровення” Методія Патарського, грець-

кого християнського письменника III–IV ст., де ця назва з'явилася вперше (Див.: *Истрин В.* Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературах. – Москва, 1897. – С. 13, 14, 67, 93). Про походження назви *Етрев* точно невідомо. Німецький дослідник Г. Деррі висловив здогад, що пустеля Етрев – це, можливо, територія верхнього басейну р. Іртиша, де 1206 р. відбулася вирішальна битва, в результаті якої Чингісхан захопив верховну владу над усіма степовими кочовиками (*Dörrie H.* Op. cit. – P. 188). Цей здогад Деррі підтверджується фактом, що місцева назва Іртиша в тій частині, яка пролягає через сучасний Казахстан, тобто в його верхів'ях, звучить як Ертіс з однойменним містом на його березі (див.: *Атлас світу.* Державна служба геодезії, картографії та кадастру ДНВП “Картографія”. – Київ, 2005. – С. 52, Е 3–4).

4. ...*Тартаркан, від якого були прозвані татарами.* – Це спроба архієпископа Петра дати власне тлумачення етноніма *татари*. У Західній Європі назва *тартари* утвердилася на основі каламбурного вислову французького короля Людовика IX Святого, що “тартари – це вихідці з Тартару”, тобто з міфічної пекельної безодні. Існує наукова версія, що в основі етноніма *татари* лежить китайське поняття *та-та* (чи *да-да*), яким китайці називали племена, що кочували землями на північ від Китаю (див.: *Матузова В. И.* Цит. праця. – С. 164, прим. 13). Загально вважається, що татари – це одне з багатьох монгольських племен, яке відзначалося особливою жорстокістю й відчайдушністю, і становило найхоробрішу частину монгольської армії (*Томашівський С.* Цит. соч. – С. 235, прим. 8). Самоназва *монголи* вперше з'являється в “Історії Монгалів” папського посла в Монголію П'єтро Карпіні (1246–1247), і відтоді етноніми *татари* і *монголи* вживають як синоніми в середньовічних латинських джерелах (див.: *Матузова В. И.* Цит. соч. – С. 164, прим. 13).

5. ...*Тартаркан – Чіартхан – Тесиркан, Чурікан, Бататаркан.* – Це генеалогічне дерево татарських ханів і воєвод, викладене архієпископом Петром, трактується дослідниками по-різному. На думку С. Томашівського, під Тартарканом треба розуміти узагальнене ім'я родоначальника всіх наступних татарських ханів, а під дещо перекинутим ім'ям Чіартхан приховується знаменитий Чингісхан. Із трьох синів Чіартхана [Чингісхана], на думку С. Томашівського, найвірогідніше вірогідно ідентифікується Бататаркан – це відомий засновник Золотої Орди хан Бату. Те, що архієпископ Петро назвав Бату сином Чингісхана, а не внуком, як це насправді було, С. Томашівський пояснює тим, що Чингісханів син Джучі, який був батьком Бату, помер раніше свого батька, а тому витворився погляд, що Бату був наймолодшим сином Чингісхана. Щодо двох інших синів Чіартхана [Чингісхана] – Тесиркана й Чурікана, то, за С. Томашівським, ідентифікувати їх “доволі трудно” (*Томашівський С.* Цит. праця. – С. 231). Німецький дослідник Вальтер Гайссіг запропонував дещо інше пояснення ханської генеалогії, поданої руським архієпископом. Він, зокрема, вважає, що Тартаркан – це Чингісхан, позаяк згадка архієпископа Петра про 12 татарських вождів, над якими головним був Тартаркан, переіменується з монгольськими джерелами, в яких верховним проводирем 12 вождів виступає Чингісхан. До того ж, згідно з генеалогією, наведеною Петром, Тартаркан – дід Бататаркана, тобто Бату, а з монгольських джерел достеменно ві-

домо, що Бату був онуком саме Чингісхана. Відповідно Чіартхан для В. Гайссіґа – це відомий з інших історичних джерел син Чингісхана – Джучі, батька хана Бату. Під Чуріканом, на думку В. Гайссіґа, треба розуміти одного з татарських воєвод – Джормакана-курчі; хто прихований під іменем Тесиркана, для німецького дослідника залишилося загадкою. У підсумку своїх розважань В. Гайссіґ накреслив таке генеалогічне дерево татарських ханів і вождів:



Див.: *Heissig W. Zum Namen und zur Person des Gurgutam // Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. 1. Philologisch-Historische Klasse. – Göttingen, 1956. – S. 198–200.*

Є ще одне руське джерело того часу, в якому названо імена згаданих татарських воєвод. Це повідомлення Новгородського Першого Літопису під 1224 р., де оповідається про битву на Калці. Так званий Молодший ізвод цього літопису стверджує, що в Калцькій битві особливо відзначилися “два воєводѣ, Чьгырканъ и Тешюканъ”, які билися з дружиною київського князя Мстислава Романовича та його зятя Андрія, князя турівського (Новгородская Первая летопись старших и младших извод // ПСРЛ.– Москва, 2000. – Т. 3. – Стб. 266). Це, без сумніву, Чурікан і Тесиркан у латинському записі МП з уст архієпископа Петра (в БА відповідно – Тессірман і Куртікан). Цікаво, що Старший ізвод НПЛ передає ім’я Чьгырканъ як Цьгырканъ (Там же. – Стб. 63). Тут, очевидно, спрацювало правило, поширене тоді серед північноруських літописців, які київсько-галицьке “ч” часто замінювали на “ц” (Про цю заміну див.: *Пауто В. Т. Цит. соч. – С. 55*). Прикметно, що крім інформації архієпископа Петра і повідомлення Новгородського Першого літопису, жодне інше руське джерело того часу не знає імен, згаданих татарських воєвод. Усе це, на нашу думку, підтверджує поширену в історичній літературі концепцію про залежність новгородського літописання 20–30-х років XIII ст. від літописання Києва, де в той час (гіпотетично) виникло літописне “Сказання про татар”, у написанні якого міг брати участь Петро, тодішній ігумен монастиря св. Спаса на Берестовім (*Томашівський С. Цит. праця. – С. 237–244; Пауто В. Т. Цит. соч. – С. 38–67*). Наукова генеалогія Чингізидів докладно розглядається в найновіших виданнях: *Босворт К. Э. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии / Пер. с англ. – Москва, 1971. – С. 190–199; Войтович Л. В. Нашадки Чингіз-Хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 79–110.*

6. ....одне величезне місто, зване Ернаком. – С. Томашівський, вслід за англійським істориком Е. Бретшнайдером, здогадувався, що Ернак (в БА – Орнак) – це “туркестанський Отрар” (*Томашівський С. Цит. праця. – С. 232*). Однак більшість дослідників сходяться на тому, що під Ернаком (Орнаком) потрібно розуміти міс-

то Ургенч, столицю тюркської держави Ховарезму (Хорезму), яка була здобута військами Чингісхана та його синів Джучі, Чагатая й Угедея у квітні 1221 р. Загально вважається, що здобуття Ернака (Орнака–Ургенча) означало поворотний момент у поході монголо-татарів на підкорення світу (*Dörrie H.* Op. cit., p. 189; *Матузова В. И.* Цит. соч. – С. 187, прим. 9). Звістки про це місто в латинських хроніках і подорожніх записках XIII ст. простежив С. Томашівський (*Томашівський С.* Цит. праця. – С. 235–236, прим. 18). Сучасний Ургенч розташований в Узбекистані, неподалік древньої Хіви, на лівому березі Амудар’ї (див.: Атлас світу. – С. 53, В 2).

7. ...*Курзевсу, внука його.* – С. Томашівський висловив здогад, що *Курзевса* не власне ім’я, а назва, яка походить від хороніма Ховарезм (Хорезм), а точніше від титулу *хорезмшах* (*Томашівський С.* Цит. праця. – С. 232). Пізніше аналогічну думку висловив американський дослідник Г. Пейнтер (*Painter G. D.* The Identification of “Ornas” // The Vinland Map and the Tartar Relation. – New Haven; London, 1965. – P. 103). Архієпископ Петро цілком правильно вказав причину нападу монголо-татарів на Хорезм. Місцевий хорезмійський правитель наказав убити монгольських купців і послів, що прибули до Отрару. Це спровокувало Чингізхана на війну з мусульманським Хорезмом. Останній хорезмшах Джелал-ед-Дін спробував дати бій монголам (1221), але був розгромлений і мусів тікати в Індію. Останні роки життя він провів на вигнанні (Див.: *Босворт К. Э.* Цит. соч. – С. 191).

8. ...*відтоді минуло двадцять шість років.* – Якщо взяти до уваги, що це було сказано пізньої осені 1244 – влітку 1245 рр., то виходить, що Русь вперше зазнала нападу татар не пізніше 1219 р. Тим часом літописи датують перше татарське спустошення Русі в часовому проміжку 1222–1224 рр. Цю, на перший погляд, суперечність вдало пояснив С. Томашівський, який слушно зауважив, що дата архієпископа Петра відноситься не до самого спустошення Русі після битви на Калці, а “до цілого комплексу війн, розпочатих 1219 р.”, тобто війн, що їх розпочали татари проти держав Середньої Азії, Закавказзя і Східної Європи (*Томашівський С.* Цит. праця. – С. 232; 235, прим. 14). Г. Деррі висунув своє пояснення Петрового датування першого погрому Русі татарами. Він бачить у ньому зв’язок ще з одним часовим повідомленням Петра, яке прокоментуємо нижче, і яке стверджує, що за божественним промислом татари мають упродовж 39 років покорити й гнобити цілий світ. Отож, 26 років означає лиш те, що минуло вже 2/3 вказаного терміну (*Dörrie H.* Op. cit. – P. 189–190).

9. ...*Тесиркан пішов на вавилонців, Куртікан – на турків.* – Це вказівка на походи монголо-татарів проти Ірану, Месопотамії та турецького султанату Рум у Малій Азії, що відбувалися в 20–30-х роках XIII ст. Щодо імені *Куртікан*, то це, без сумніву, перекинуто ім’я *Чурик*, яке вже згадувалося (Прим. 5).

10. ...*Бататаркан [залишився] в Орнаці.* – Якщо прийняти, що Орнак у розповіді Петра про перші військові успіхи татар – це середньоазійський Ургенч (див.: прим. 6), то це повідомлення не зовсім точне, бо відомо, що хан Бату вибрав для своєї головної ставки місцевість у пониззі Волги, де заснував місто Сарай – столицю створеної ним нової держави під назвою *Золота Орда*. Очевидно, руський архієпископ або, що більш вірогідно, його перекладач переплутав топонім *Орнак* з хоронімом *Орда*.



11. ...*минуло тридцять чотири роки, відколи вони вперше вийшли з пустелі Етрев.* – Тут руський архієпископ цілком слушно пов'язує початок монголо-татарських завоювань з походом Чингісхана на Китай 1211 р.

12. ...*вірять в єдиного владика світу.* – Архієпископ Петро, а за ним інші середньовічні автори (Плано Карпіні, Гільом Рубрук та ін.) помилково вважали, що в татаро-монголів існувало єдинобожжя у християнському розумінні цього слова. Насправді ж їхньою питомою релігією був шаманізм (див.: *Веселовский Н. И.* О релігії татар по русским летописям // ЖМНП. – 1916. – № 7 – С. 99–100).

13. ...*“Бог та син його – на небесах, а Чіартхан – на землі”.* – Ця формула звертання татарських послів призначалась тільки для переговорів з християнами, позаяк ординці, як відомо, не знищували чужої релігії, а намагалися залучити її служителів молитися за хана у своїй вірі.

14. ...*та всяку інуу гидоту ... їдять навіть людське [м'ясо].* – Під “всякою іншою гидотою” архієпископ Петро, очевидно, мав на увазі те, що за два роки уточнив Плано Карпіні, який до переліку тварин, що їх споживають татари, додав, крім конини й собачатини, ще вовків та лисиць, і навіть вошей (*История монгалов.* – Гл. 4, § 3, I. – С. 35). Факти людоїдства серед татар підтвердив той же Плано Карпіні, який навів такий приклад: якось татари облягали одне китайське місто, і коли в них закінчилися запаси харчів, то, щоб не померти з голоду, вони з'їдали кожного десятого зі свого війська (Там же).

15. ...*своїм [духовним] патроном вважають святого Йоанна Хрестителя.* – Це повідомлення архієпископа Петра – відгомін середньовічної легенди про “пресвітера Йоанна” (на Русі “попа Івана”), яка виникла в середині XII ст. і стверджувала, що у глибинах Азії є християнська держава на чолі з могутнім королем (царем) “пресвітером Йоанном”, який має прийти на допомогу європейським християнам у їхній боротьбі з сарацинами й турками. Перші звістки, що дійшли в Європу про великі перемоги монголів над своїми сусідами в центральній Азії, були відгомонам воєнних успіхів Чингісхана, який, однак, не мав нічого спільного з християнством. Та позаяк монголи спершу перебували під зверхністю своїх західних сусідів, так званих кераїтів (чи керейтів), що сповідували несторіянське християнство, то це дало підставу європейцям ототожнити могутнього монгольського хана з легендарним християнським королем “пресвітером Йоанном” (див.: *Томашиівський С.* Цит. праця. – С. 233; 237, прим. 24).

16. ...*упродовж тридцяти дев'яти років.* – Йдеться про “месіанську ідею” монголо-татарів, які твердили, що божественним промислом їм призначено покорити й гнобити цілий світ протягом 39 років. Те саме стверджує Плано Карпіні, тільки в нього час, відведений татарам на підкорення та спустошення світу, розтягнений на 60 років (“Вони мають підкорити собі всю землю... тому воюють уже 42 роки, а ще їм залишилося панувати 18 років”). – *История монгалов.* – Гл. 5, § 1, XI. – С. 44). Однак обидва підрахунки не суперечать один одному, бо мають один і той же момент відліку. Відомо, що свої подорожні записки Плано Карпіні остаточно закінчив і відредагував 1248 р., вже після повернення з Монголії. Отже, виходить, що відлік часу від початку завойовницьких походів татар він веде з 1206 р., коли Чингісхан став одноосібним правителем азійських степових орд. Архієпис-

коп Петро своє повідомлення про татар зробив 1245 р., отже його термін “39 років” також вказує на 1206 рік, як початок монголо-татарського походу на підкорення світу. Скільки ще років залишилося татарам панувати над світом руський архієпископ, на відміну від папаського легата, не вказує.

17. ... *Послів гречно приймають, вислуховують і відпускають [з миром]*. – Ця інформація Петра мала бути великою несподіванкою для папи й учасників І Ліонського собору, бо на Заході до того часу поширювалися тільки негативні чутки про татарів, особливо про їхню дикість і жорстокість. Сказане Петром про толерантне ставлення татар до чужих послів, безумовно, вплинуло на рішення Інокентія IV послати в Монголію дипломатичні місії. Вже навесні 1245 р. він відправив до монгольської столиці Каракорума посольство на чолі з францисканцем Плато Карпіні, яке вирушило на Схід через Чехію, Польщу і Русь. За два роки папа вислав до Монголії ще одну місію на чолі з домініканцем Асцеліном, цього разу через Близький Схід, але вона дійшла тільки до Ірану, де її прийняв монгольський намісник Байджу.

18. ...*на конях і бурдюках, [спеціально] для цього пристосованих*. – Про те, що для переправи через ріки і водоймища татари використовували коней і бурдюки, наповнені лахміттям, свідчать також інші тогочасні джерела, зокрема Плато Карпіні (История монгалов. – Гл. 6, § 3, II. – С. 52). Спосіб переправи через водні перешкоди на шкіряних міхах відомий ще з античних часів, зокрема з історичних записок Лівія і Цезаря (*Dörrie H. Op. cit. – P. 194*).

19. ...*у трьох місцях готують судна для [переправи] через море*. – Яке саме море мав на увазі архієпископ Петро, важко встановити. Г. Деррі здогадується, що ці три місця мали бути розміщені на Чорному морі (*Dörrie H. Op. cit. – P. 194*). Ніщо, однак, не заважає припустити, що гавані, де закладався татарський флот, перебували на Каспійському морі.

20. ...*Калаладін, зять Чиркана*. – Кого тут мав на увазі архієпископ Петро, годі точно сказати, бо з численної родини Чингісхана, зятем якого мав бути цей Калаладін, джерела не донесли подібного імені. С. Томашівський висловив здогад, що ім'я цього Чингісханового зятя дуже подібне на титул *джелал-ед-дін* (*djelal-ed-din*), хоча припустив, що це могло бути і власне ім'я (*Томашівський С. Цит. праця. – С. 232*). Подібно вважає і Г. Деррі, який твердить, що *Калаладін* – це очевидно титул, але прочитав його по-своєму: *Хан-аль-Аділь* (*Khan-al-Adil*) (*Dörrie H. Op. cit. – P. 194*). Той факт, що навіть зять хана, який пробрехався, змушений був утікати на Русь, щоб уникнути найвищої кари, потверджує попередню інформацію Петра, що за брехню татари карали смертю. Про перебування у вигнанні в котромусь з руських князівств якогось татарського можновладця, та ще й зятя самого Чингісхана, не зафіксовано в жодному тогочасному джерелі, крім Петрової інформації.

## АННАЛИ БУРТОНСЬКОГО МОНАСТИРЯ (БА). ANNALES BURTONENSES\*

Публікацію і переклад фрагмента анналів здійснено за виданням: Monumenta Germaniae Historica. Ed. Societas Aperiendis Fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Scriptorum T. 27. – Hannoverae, 1885. – P. 474–475.

Монастир св. Бенедикта в англійському містечку Буртоні-на-Тренті (Burton-on-Trent) у графстві Стаффордшір (Staffordshire) заснований 1002 р. і проіснував до 1539 р., коли на хвилях Реформації був закритий. Анналі починаються від 1004 р. із хартії про заснування монастиря. Записи подій до 1189 р. дуже лапідарні і стосуються життя переважно самого монастиря. З 1189 р. по 1201 р. аннали в основному повторюють “Хроніку” Роджера Говеденського. З 1211 р. записи набувають самостійного характеру, хоча деякі наведені в них документи взяті з “Великої хроніки” Маттея Паризького.

### Examinatio facta de Tartaris apud Lugdunum per dominum papam

Inter ceteros mundi prelatos venit ad concilium apud Lugdunum archiepiscopus Ruthenus nomine Petrus, qui, prout quidam asserebant de concilio venientes, neque Latinam neque Grecam neque Hebraicam novit linguam et tamen per interpretem peroptime coram domino papa exposuit euangelium. Ipse etiam seorsum vocatus cum domino papa ceterisque prelati in divinis, sacris vestibus indutus, set non eo modo quo ipsi, divinorum assistebat celebrationi. Requisitus Petrus archiepiscopus de Russia super factis Tartarorum, primo de origine, secundo de modo credendi, tertio de ritu colendi, quarto de forma vivendi, quinto de fortitudine, sexto

### Розпитування про татар, проведене в Ліоні кир папою [1]

Серед інших прелатів світу прибув на собор до Ліону руський архієпископ на ймення Петро, який за твердженням тих, що повернулися з собору, не знав ані латини, ані греки, ані гебрійської мови, але через перекладача досконало виклав перед кир папою Євангеліє. Він навіть був особисто запрошений і взяв участь у Богослуженні разом із кир папою та іншими прелатами, хоча його сакральні облачення відрізнялися від їхніх. [На соборі] архієпископу Петрові з Русі були задані запитання щодо татар: по-перше, про їхнє походження; по-друге, про вірування; по-третє, про виконання обрядів; по-четверте, про спосіб життя; по-п’яте, про їхню міць і вдачу; по-шосте, про їх чисельність; по-сьоме, про їхні наміри; по-восьме, про дотримання ними договорів; по-дев’яте, як вони приймають послів. І він відповів так:

\* Про видання “Буртонських анналів”, а також бібліографію основних публікацій про них див.: Матусова В. И. Английские средневековые источники... – С. 177–178.

de multitudine, septimo de intentione, octavo de observancia federis, nono de nunciorum receptione, respondit sic:

Primo **d e i p s o r u m o r i g i n e** dicit: Quod reliquie Madianitarum fugientes a facie Gedeonis usque ad remotas partes orientis receperunt se in quodam deserto quod dicitur Ethreu. Illi autem habebant 12 duces, quorum maior dicebatur Tatarcan, a quo Tartari dicti sunt. Ab illo autem descendit Chyrcan, qui habuit tres filios: nomen primogeniti Thessirican, nomen secundi Curthican, nomen tertii Bathatarcan. Qui quamvis essent montibus eminentissimis et quasi immeabilibus circumdati, provocati tamen a Curzeusa, nepote Salbatin, domini cuiusdam magne civitatis que vocatur Ornac, exierunt, pater scilicet et tres eius filii, cum magna multitudine armatorum, et interfecto Salbatin, et Ornac civitate eius occupata, Curzeusam, nepotem eius, per multas provincias insecuti sunt. Provincias vero ipsum recipientes devastaverunt, inter quas pro magna parte devastata est Russia, iam sunt 26 anni elapsi. Mortuo vero patre, tres fratres ab invicem sunt divisi. Tessirican autem ivit contra Babilonios, Curthican contra Thurcos, Bathatarcan remansit Ornachi et misit principes suos contra Russiam, Poloniam et Hungariam et alia multa regna. Qui quidem tres cum suis exercitibus modo circa partes intimas Sirie sunt coniuncti. Et iam, ut dixerunt, transierunt circiter 34 anni, ex quo exierunt de deserto Ethreu.

**D e m o d o c r e d e n d i** respondit: Quod unum dominatorem mundi credunt, unde, cum legationem emitterent ad Ruthenos, mandaverunt in hec verba: *Deus et filius eius in celis, Chyrcan in terris.*

Найперше **п р о** їхнє походженнє сказав, що вони – нащадки мадіанітів, які втекли від Гедеона ген аж до окраїн північного сходу і заховались там в одній безлюдній пустелі, що називається Етрев. Вони мали 12 старшин, головний з яких називався Татаркан, від [імені] якого зуться татарами. Від нього походив Чиркам, що мав трьох синів: ім'я первістка – Тессирікан, ім'я середущого – Куртікан, а ім'я наймолодшого – Бататаркан [2]. Хоч їхня країна була оточена височезними горами і непролазними нетрями, але, спровоковані Курзевсою, внуком Салбатина [3], володаря одного великого міста, що зветься Орнак [4], вирушили вони, тобто батько з трьома своїми синами та величезною кількістю воїнів, на місто Орнак, здобули його, Салбатина вбили, а Курзевсу, внука його, переслідували по багатьох краях. Краї, які давали йому притулок, вони немилосердно плюндрували; серед них постраждала значна частина Русі: відтоді минуло вже 26 років. Після смерті батька три брати розділились між собою: Тессирікан вирушив проти вавилонців, Куртікан – проти турків, а Бататаркан залишився в Орнаці і наслав своїх воєвод проти Русі, Польщі й Угорщини, а також багатьох інших країв. Ці троє зі своїми військами недавно з'єдналися у внутрішніх областях Сирії. Кажуть, що вже минуло 34 роки відтоді, як вони вийшли з пустелі Етрев.

**П р о в і р у в а н н я** відповів, що вони вірять в єдиного владика світу, а коли відправляли посольство до русинів, то веліли сказати їм такі слова: *Бог і син його – на небесах, а Чиркан – на землі.*

**De formavivendi** respondit: Quod carnes comedunt iumentinas, caninas ac alias quascumque, humanas etiam in necessitate, non crudas tamen, sed coctas. Aquam bibunt et lac. Graviter puniunt scelera, scilicet fornicationes, furta, adulteria, homicidia, ultimo supplicio. Uxores habent unam vel plures. Ad convictum familiarem vel ad negotiorum tractatus vel ad consiliorum secreta alias nationes non admittunt. Seorsum ab omnibus aliis divisi castra metantur, quibus si quis alienorum irrepserit, confestim trucidatur.

**De ritu colendi** respondit: Quod quolibet mane manus ad celum levant. Comedentes primum moysellum in aera faciunt. Bibentes prius partem in terram fundunt in veneratione Creatoris et dicunt se habere sanctum Iohannem ductorem. In novilunio multum gaudent.

**De fortitudine** respondit: Quod fortiores et agiliores nobis sunt. Mulieres more masculorum equitant, militant et sagittant. Arma habent de corio rmultiplici et vix penetrabilia ad muniendum. Arma habent ferrea ad impetendum. Machinas habent multiplices et certe iacientes. Sub divo iacent, de intemperie temporum quasi non curantes.

**De multitudine** non dedit certum responsum; tamen dixit, quod quasi de omnibus nationibus et sectis universis sunt illis populi multi aggregati.

**Про спосіб життя** відповів, що вони споживають кінське, собаче та всяке інше м'ясо, а в крайньому разі навіть людське, однак не сире, а варене. П'ють воду й молоко [5]. Суворо карають за злочини, а за такі, як розпуста, злодійство, подружня зрада й людиновбивство – страчують. Жінок мають одну або більше. Вони не допускають [представників] інших народів до спільного з ними життя, до укладення з ними ділових стосунків чи до їхніх таємних нарад. Постой свої вони облаштовують окремо від усіх інших, а якщо туди проникає хтось із чужинців, то його негайно вбивають.

**Про сповняння обрядів** відповів, що кожного ранку вони підносять руки до неба. Коли споживають їжу, то перший кусник підкидують у повітря, а приступаючи до пиття, якусь частину [напою] зливають на землю, – усе це задля прослави Творця; при цьому кажуть, що за свого [духовного] патрона мають св. Йоанна. Під час настання нового місяця багато веселяться.

**Про їхню міць і вдачу** розповів, що вони сильніші й жвавіші від нас. Їхні жінки зазвичай їздять верхи, воюють і стріляють з лука, як чоловіки. Обладунки носять із шкіри, напластованої одна на одну [6], так що її годі проколоти. Зброєю для наступу мають залізу. Володіють також різними металевими машинами, які влучно і сильно все пробивають. Лягають [спати] під голим небом і не зважають на примхи погоди.

**Про їхню чисельність** не відповів, але сказав, що начебто до них долучилося багато людей різних націй і віросповідань.

**De intentione** respondit: Quod intendunt totum mundum sibi subiugare, et quod insinuatum est divinitus, quod debent totum mundum per 40 annos uno minus vexare, asserentes, quod, sicut olim animadversio divina purgavit mundum per diluvium, sic in presenti ipsorum depopulatione purgabit ipsum mundum per vastationem gladii. Item credunt se habituros durum congressum cum Romanis et aliis Latinis, et est eis ambiguum, utrum vincant vel vincantur; quodsi vincant, debent dominari toti orbi.

**De observancia federis** respondit: Quod satis observant federa illis qui se sponte illis tradunt, accipientes ab eis bellatores, artifices ad varias servitutes, nullatenus eis parcentes qui eorum insultus expectant.

**Denunciorum receptione** respondit: Quod benigne eos admittunt, expediunt et remittunt. In fine requisitus de transmeatione fluminum et marium dixit: Quod flumina transeunt in equis et quod in tribus locis parent navigia super mare. Dixit etiam: Quod quidam de Tartaris nomine Kalalidin, gener Chyrcean, exulatus est in Russia, quia deprehensus fuit dixisse mendatium; cui quidem ob gratiam uxoris sue parcitum est, ne occideretur. Super factis Tartarorum eum plenius non instruxit.

**Про їхні наміри** відповів, що прагнуть підкорити собі увесь світ, і що божественним промислом вони призначені володіти цілим світом упродовж 40 літ без одного року [7]; твердять при цьому, що як колись Божа кара очистила світ потопом, так і тепер він повинен очиститися їхнім руйнівним мечем. Отож вірять, що матимуть ще гострий удар з римлянами та іншими латинниками [8], але вагаються, хто кого переможе; якщо переможуть вони, то пануватимуть над цілим світом.

**Про дотримання договору** в відповів, що вони повністю виконують домовленості з тими, хто їм добровільно піддається; з них вони добирають собі воїнів, а також ремісників для різних служб, але в жодному разі не використовують тих, на кого збираються напасти.

**Про прийом послів** відповів, що вони гечно їх приймають, уважно вислуховують і відпускають. На закінчення [Петра] запитали, як вони переправляються через ріки й моря, і він розповів, що ріки вони перепливають на конях, і що мають у своєму розпорядженні три спеціальні місця для спуску суден на море. Сказав іще, що один татарин, на ім'я Калалідін [9], зять Чиркана, був прогнаний на Русь, позаяк його спіймали на брехні, і тільки завдяки заступництву дружини над ним змилосердились і не вбили. Стосовно діянь татар більше нічого [папі] не повідомив [10].

## КОМЕНТАР

Коментар до тексту татарської лекції архієпископа Петра, поданого в “Буртонських анналах”, даємо тільки в тих випадках, коли з’являється якась нова інформація порівняно з текстом “Великої хроніки” Маттея Паризького (МП) або коли трапляється відмінність у написанні імен і місцевостей.

1. ...*кир папою*. – При перекладі фрази *dominus papa* ми зіткнулися з трудностю, позаяк жодний із сучасних українських відповідників латинського слова *dominus* (пан, володар, господар, владика чи богосл. Господь) не відповідає тому сенсу, який вкладали в нього середньовічні західні хроністи при титулуванні папи. У середні віки римський папа був не тільки главою Католицької церкви, але й сувереном папської держави (точніше області), тому титул *dominus* (володар) був тоді для нього цілком логічний. З уваги на це, латинське поняття *dominus* перекладаємо грецьким відповідником *кир* (° *κῆριος*), який віддавна вживається в українській церковній практиці стосовно вищих єрархів Церкви.

2. ...*Татаркан – Чиркам – Тессирікан, Куртікан, Бататаркан*. – Перші чотири імена (крім Бататаркана), подані тут в дещо іншій транскрипції, ніж вони записані Маттеєм Паризьким: *Тартаркан – Чіартхан – Тесиркан, Чурікан* (див.: МП. – Прим. 5). Проте немає сумніву, що це одні і ті ж особи.

3. ...*спровоковані Курзевсою, внуком Салбатина*. – Ім'я *Салбатин* згадано тільки в БА. С. Томашівський пояснював походження цього імені від титулу “султан”, який чужинці сприймали як власне ім'я (*Томашівський С.* Цит. праця. – С. 232). Г. Деррі спробував конкретизувати, хто із тодішніх правителів Хорезму міг приховуватись під іменем Салбатин, і висловив здогад, що це міг бути Аллах-ед-Дін, син якого (не внук) Джелал-ед-Дін був справді прогнаний татарами, але зумів повернути собі частину володінь, і татарам багато коштувало його остаточно знищити (*Dörrie H.* Op. cit. – P. 189). Боротьба татаро-монголів з Джелал-ед-Діном докладно описана в “Таємній історії монголів” (Див.: *Tajna historia mongołów. Anonimowa kronika mongolska z XIII w. / Przełoż. i komentarz / S. Kałużyński. – Warszawa, 1970. – S. 169*). Про похід татарів на чолі з Бату проти “Високого Султана” (Alli-Soldan) згадує також Плато Карпіні (История монгалов. – Гл. 5, § 3, IV. – С. 46). Про “Курзевсу, внука Салбатина” (див.: МП. – прим. 7).

4. ...*зветься Орнак*. – у Маттея Паризького один раз це місто, очевидно помилково, названо *Ернак*, в іншому місці воно виступає вже як *Орнак* (МП. – Прим. 6; 10).

5. ...*П'ють воду й молоко*. – Тут немає слова “кров”, яке є в МП.

6. ...*із шкіри, напластованої одна на одну*. – Повідомлення БА про спосіб виготовлення татарами шкіряних обладунків, коли на один пласт шкіри накладалися ще декілька пластів, пояснює, чому їх важко було проколоти. Цього уточнення бракує у МП.

7. ...*упродовж 40 літ без одного року*. – Тобто 39 років. Той самий термін подав і Маттей Паризький (МП. – Прим. 16).

8. ...*вірять, що матимуть ще гострий удар з римлянами та іншими латинниками*. – Про здобуття Риму та знищення західної християнської цивілізації, як про кінцеву мету монголо-татарських завойовників, писали також католицькі місіонери на Схід, зокрема угорські домініканці (див.: *Dörrie H.* Op. cit. – P. 194). Правда, Петро далі відзначає, що серед татар все-таки панували сумніви, чи вдасться їм це здійснити. Про татарські побоювання західного християнського світу натякає і Плато Карпіні (История монгалов. – Гл. 5, § 1, XI. – С. 44).

9. ...*на ім'я Калалідін*. – У Маттея Паризького це ім'я записано як *Калаладін* (див.: МП. – Прим. 20).

10. ...*Стосовно діянь татар [пані] більше нічого не повідомив.* – Це заключне речення хроніста “Буртонських анналів” не цілком зрозуміле. Його підрядковий переклад з латинської дослівно такий “Стосовно діянь татар його докладніше не ознайомив”. Тут не цілком зрозуміло, хто кого ознайомлював з діяннями татар, тобто, чітко не означено, хто суб’єкт, а хто об’єкт інформації. На думку Г. Деррі, цей текст слід розуміти так, що якусь частину відомостей про татар дав Петрові “татарський принц” Калалидін, коли перебував на Русі у вигнанні (*Dörrie H. Op. cit. – P. 194*). Однак, нам здається, що носії інформації тут не ханський зять, а Петро, і що займенник *eum* стосується папи Інокентія IV, який, як виразно зазначено хроністом БА на початку тексту, особисто розпитував руського архієпископа про татар, і саме йому відповідав Петро (див.: МП. – Прим. 1).

*Ivan Paslavskyj. INFORMATION ABOUT TATARS, PRESENTED BY THE RUTHENIAN ARCHBISHOP PETRO AT THE FIRST LION COUNCIL IN 1245.*

*The article examines the evidence about Tatars which were provided by the Ruthenian archbishop Petro at the First Lion Council in 1245. The article contends that Archbishop Petro was sent to the West with the special diplomatic mission by Prince Danylo Romanovych.*

Key words: *The First Lion Council, Archbishop Petro, Prince Daniel Romanovych, Tatars.*

Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України